

ОЛЬГА
КОБИЛЯНСЬКА

Любов
до рідної землі
Новели
та оповідання
(1914–1931 рр.)

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

Щира любов

Се була сумна година, коли наїхав воріг на місто Ч. на Буковині. Сталося се надвечером напрочуд гарної осінньої днини. Вслід за широкою струею ворожого війська, піхоти, кінноти, а там і козаків — причовгався і змій трену, і муніції. Сотками тягнулися віз за возом, рівними і скрутними вулицями, а в грудях не одного мешканця краялося серце з якогось суму-жалю, що ось на свободу, мир, що царював досі в отсім тихім краю, не тиканім досі ніколи, сунеться, мов гора, якась чорна груба сила, — ніби невидимий молох-великан з краю безмежжя желізних оков, що накинув широкі чорні плахти на супокійне миролюбне місто і його спокійних мешканців...

В'їжджаючи в місто, змучене і запрошене, вороже військо співало. Та не з усіх грудей лялася легко пісня. Були і такі, що, співаючи воєнну пісню, утирали сльози... І справді — чи один був між ними, що лишив удома матір, батька, жінку, дитину?

Не один. А сотки сотками.

...Не прийшли боронити свій край від руйнуючого нападу ворога, а прийшли, як казали, «визволяти славян» на розказ царя свого, що жив десь далеко легендою, за муром сторожі, військ... в недоступних кімнатах, повних багатств, сумних подій і кривавих вироків, ніби непрозорою мрякою сповитий.

В кілька день по в'їзді війська в місто прийшло вже кілька офіцерів і лікарів військових до нашого шпиталу, аби оглянути хорих (з битви Раранче-Магала), між котрими мали вони і своїх. Наші майже всі уряди, наші війська полишили місто і подалися в полудневу часть краю. І хотіла судьба, що наш санітарний відділ не встиг так скоро уступити з міста, і вороги застали його в місті. Ми були полонені і приділені до шпита-

лів, де було багато ранених і хорих. По довшім часі поставили вони нам в шпиталі варту. Так, отже, були на брамі шпиталю дві варті: австрійська і московська. Деякі російські підофіцери були, як-то кажуть, «люде як люде», але деякі були зарозумілі на свій край, називали нас старцями, жалували, буцімто в нас нема жадного права, та що тепер забере їх цар нас в свою опіку і настане для нас «інше життя».

У тім і подібнім змислі сперечався раз зі мною один під-офіцер, ідучи зі мною до шпиталевого уряду. Коли, отак спечачаючися, ми входимо звільна ступінь за ступенем в сіни, що вели до урядової кімнати, при котрій знаходилася ще і менша прибічна кімнатка, застали ми в той час ті двері лиш ледве відхилені... За дверми зачуваємо якийсь шелест, а далі плач і шепіт: се зацікавило мене, а там — росіянина. Ми підходимо до дверей і дивимося через шпару, і бачимо: один з наших австрійських жовнірів здоймив образ нашого монарха і притулив його до стіни. Задивившись через хвилину на нього, він клякнув і почав по-українськи промовляти: *«Татку, любий наш! Що Ти кому злого зробив, що напосілися на нас вороги з усіх боків? Ти нас виховав, ми з Тобою зросли, нам чужих царів не треба. Порятуй тебе і нас, Господи!»* Оттак кілька слів скаже та все цілує образ, а сльози течуть йому з очей, як малій дитині. Росіянин і я дивимося на нього тайком, зачинивши віддих в собі. Він нас не бачить, а ми дивимося свобідно на нього.

Нараз обертаюся і бачу, а москалеві починають з очей сльози капати. Він, завваживши се, затиснув уста на хвилину, ніби засоромився свого чуття, і каже: «Я аж тепер бачу, що ви маєте слушність і який ваш цар добрий. А нам казали, що ваші народи раді би увільнитися від нього, що лихий, і у вас права нема. У нас би ніхто так за нашим царем не плакав. Трохи інакше нам говорили, коли висилали нас на австріяків. Пощади нас, Господи, коли кривду робимо...

Вересень, 1914 р.

Лист засудженого на смерть вояка до своєї жінки

Моя дорога жінко, моя люба Марійко!

Я з ласки Пана Бога здоров та й бажаю й Тобі такого самого здоровля.

Більше не можу казати... Що далі буду оповідати, це таке важке, Маріє!.. Я знаю, що моїми словами завдам тобі жалю, але я мушу тобі щиро правду написати... Так наказує мені совість та й Господь Бог; він один видить найліпше, що діється тепер в моїй душі...

Так, Маріє.

Не дуже давно снилося мені, що я лежав вмерлий, а довкруги мене свистіли вистріли з крісів. Чи здалека, чи зблизька, цього я вже докладно не пам'ятаю, а зрештою мені здається, що це мене тоді не обходило. Мене нічого не боліло. Мені й не текла кров з задної рани. Я був мертвий. Лише в душі чув я такий біль, такий тяжкий, глибокий жаль, що не міг його заглушити і гук крісових вистрілів... Ой Маріє, а тому жалеві була винна ти. Ти сама одна на цілім світі, бо я бачив далі у сні, що мене *застрілили*, а ти не могла собі найти ні супокою, ні роботи поміж нашими сімома дітьми, а замість того кидала собою на всі сторони, щоб собі життя відібрати... через те, що я був вмерлий.

Раз побігла ти в поле до ставу, щоб з розпуки втопитися, але мій батько пішов назирцем за тобою та й не дав тобі душі погубити. Другим разом викралася ти в ліс, щоб на гілляці повіситися (мені ще й сьогодні страшно, як згадаю). Третій раз пішла вночі на залізну дорогу і чекала на червоні ліхтарні поїзду, щоб кинутися під колеса, та знов надбів мій старий батько і перешкодив тобі зробити собі смерть.

Маріє, жінко моя, що зробили тобі наші діти, що ти хотіла їх осиротити? Вони ще такі дрібні, як цятки, а їх так багато, жінко! Що зроблять вони без тебе і без мене? Не згуби розуму, жінко, не згуби його; бо таке діється лише в нас на війні з деякими вояками, коли видять забагато крові, відорвані голови, руки і ноги і не годні більше цього витримати. Але ти не згуби його, моя жінко! Ти маєш *семеро* дітей!

Так було то все.

І я мусив тобі це розказати. Не забудь за цей сон. А колись, як наші діти повиростають, нехай його своїм дітям оповідають. Най він не затратиться, хоч їх батько з їх круга відмашерував...

...Чи не спищала котра дитина саме тепер, неначеб до неї наближалось яке марево? Чи не хоре котре? Наймолодше, може? Чи не підкрадається до нього смерть? Вона тепер усюди паном, а дитина передчуває і кричить... Не розхоруйся, моя жінко, бо відтак воно буде ссати твою грудь і піде за батьком. Може, це хлопець? Я його не видів, цього семого, я машерував все далі і далі від нього, коли воно на світ прийшло. Уважай на тоту дитину, Маріє, мені лячно за цією семою...

.....

Мене наново і вже послідний раз припровадили назад з військової канцелярії сюди у в'язницю, і я знов сиджу сам, як і передом...

Не вбивай ніколи цвіркунів, Маріє, хоч би вони тобі лізли і на груди, і на губи. Цвіркуни цвірінькають у нас дома, як у хаті смеркається, а в печі вогонь горить, як люди приходять по роботі з поля додому і на приспі чекають на вечерю... Тоді вони цвірінькають з якогось закутка... далеко заховані... Я мушу плакати, Маріє... мене очі так болять, неначеб я мав замість них вогняні кулі в голові... Ой Маріє! Господь видить все... Не вбивай їх!

Я ще маю дві години за тими мурами сидіти, а цвіркун, що заліз сюди непомітно, цвірінькає від часу до часу так жалісно, що приводить мені перед очі мою батьківщину, моє поле, мою

хату, тебе і дітей, та й є моїм послідним камратом, котрого я чую. Цвіркун!

.....

Як гарно колихалося перед роком наше жито, Маріє! І цього року колишеться, жінко, гай, гай, як *колишеться* і цього року. Але чи я кажу що?... Чим більше затискаються губи, тим більше ллються сльози з очей, а я хочу до тебе писати, але ти не плач!..

.....

В моїй в'язниці так тихо, а світло так якось крадькома ледве заглядає через решітку. Лиш ми два сидимо тут: я та й цвіркун. Він слідить за мною, я прислухуюся йому, а сльози капають з очей. Ніхто мене не чує. Я тут чужинець, я *то*, що з мене зробила війна, бо позір був проти мене. «Цвірінькай, мій камрате, без перестанку! Там дома цвірінькає моїх семеро дітей округ колін своєї матері, коли вона їм їсти варить, а їх тато сидить у в'язниці й смерті дожидає...».

...Смерть не лиха, жінко. Не нарікай на неї. Чи вона накидується кому? Чи приходить сама з себе? Все є якесь інше нещастя, що приводить її з собою. «Ой ти, цвіркуне, ти мій послідний, останній ти мій камрате, що нагадуєш мені мій рідний край... і мою смерть... але цить...» Він замовк на хвилину... Я *сповідався*. Тепер най приходить. Мені не страшно. Коли б лише *одного* не було, жінко. Неначе відро, повне крові, виринає і підходить *питання* з моєї душі — і тоне назад — за що я терплю? За що? Чи моя *мова* тому винна, віддалення від моєї рідної сторони — батьківщини? Чи тому, що лиш Бог один свідком моєї невинности? Так часто чув я, як наших мужиків обвинувачено за зраду, так часто, але цить... Все скінчилося. З моїм питанням настає і кінець моєї долі.

.....

Я ще маю дві години жити... *Тільки* випросив я собі у панів з військового суду, щоб міг ще до тебе написати, заким мене *розстріляють*...

Так я і пишу потрохи, як той зроблений кінь, що послідними силами тягне свій плуг. Десь мусить раз настати кінець. Чи ти його в мене видиш, жінко? Де є межа?..

Я з моїм полком відмашерував до Італії. Тут подибало мене нещастя. Воно приходить і відходить, а як не дивишся, відки воно приходить, то відтак приходять другі і кажуть тобі, що ти є, і ти стоїш і дивишся, і ти стоїш і думаєш, а разом з тим ти той сам, що й передом був... пропащий чоловік...

Так, Марійко. Дякуй Богові, що ти є жінкою. Це багато — бути жінкою, але ще важче бути мужчиною. Вояком. Коли ми мусили відтягатися з-під... (я вже не тямлю ім'я тої місцевості, Господи прости мені це), я лишився в окопах. Я спав, як вбитий. Ніхто з тих, що відходили, не збудив мене. Бо тоді буває так, як коли хто сполошить громаду птахів: кождий тікає, куди очі несуть, та й не думає за другого. Я спав, здається, на колінах, бо коли вкінці пробудився, то побачив, що стою навколішках в окопі. Сама тишина мене розбудила. Бодай би я був ніколи не збудився!.. Відтак я лазив дальше по окопах і шукав за камратами. Але нікого не найшов, пусто і глухо було всюди. Я ревів з жалю, що мене самого лишили. Ой Маріє, Маріє, ти не знаєш, що самотній вояк на війні значить. Що *жаль* значить...

Я лишився, як мені здається, сам-один в краю ворога. Хто мав тепер моїм камратом стати? Ти не вгадуєш? Але я нічого не кажу. Я виліз вкінці з окопів запасного війська... але... тобі не треба всього знати, а я не маю часу. Я маю ще несповна дві годині жити, і через ці дві годині хочу з тобою на цім світі побути. Я блукав ніким не спостережений усюди, я шукав свого полку, своїх камратів, я голодував, а обминав ворога, щоби не попасти йому в руки. Але я не думав при тім про своє життя, як не думав про нього і тоді, коли кулі градом довкруги мене били. Я до куль вже звик, я ходив серед них, як поміж дощ. Ай, що там, моя жінко, коли ти наших семеро дітей родила, перше, друге, третє, а відтак і то семе... чи ти думала тоді про своє життя? Ти робила то, що мусила

робити, що інакше не могло бути. Так буває і з вояком на війні. Чоловік нічого не думає. Він дрожить, приглушений гуркотом гармат, він деревіє серед страшного реву... зойку... виття... і не має нічого з собою до діла. Він хоче лишень все скорше і скорше гнати вперед ту силу, що сидить в залізі. Все більше і більше. Чоловік не є тим, Маріє, чим він дома був. Чоловік є... є... я знаю це аж тепер, відколи я смерті так часто в очі зазираю — і жадного страху не зазнавав. *Нічим*, жінко. Ти цього не знаєш. Тут працює щось іншого замість нас. Тут працює *залізо*, і вояк є нічим, і чоловік, що дома був, є нічим, і багато соток і тисячів — все є нічим. А Бог... Ой Маріє! Чи я скричав? Чи це був твій голос, що добився до мого вуха... серце роздер? Марійко!!!

.....

Відтак найшли мене наші в тих окопах, з котрих перед тим мусили відтягнутися. Я хитався з голоду на ногах, бо майже цілими днями не мав нічого в роті. А в грудній кишені мав я одробину своєї рідної землі, котру мені батько всунув за пазуху, коли ми прощалися востаннє й сказав: «Як впадеш на чужині, то рідна земля лежатиме на твоїх грудях та й проведе тебе перед самого Бога. Вона свята». Тепер мені відібрали і ту рідну землю, стягнули з плечей оружжя, взяли під варту та й поставили перед воєнний суд. Я не знав, яка була моя провина. Я був з голоду та й з жури безсильний і безпомічний, як дитина. Хіба за те, що я спав, як вони з окопів відтягалися, і через те, може, себе перед ворогом спас?

Я хотів боронитися, але не розумів добре їх мови, так само, як і вони моєї не розуміли. Воєнний суд неволимий, скорий, як вогневий кріс. Не питає багато, лишень б'є. Трафить — не трафить, на те він і кріс. І я, і моя матірня мова — ми обоє втратили нараз ґрунт під ногами. Щось сталося, кілька слів в чужій мові — і вона, і я утонули...

.....

Цить, Марійко, цить!

Я зрозумів, що мені заявили.

Мене мали за зраду розстріляти.

Моєї мови не знав ніхто. Вона була така далека і така опущена. Та й хто слухав її? Вона не дає нічого чужим. А чи дав я їм що?

За зраду — розстріляний. Я не маю більше нічого казати. Я вже готов. Добре, що я очі замкну. Що будучність принесе, будуть бачити твої очі й очі наших дітей, бо я сам нічого не дожив, хіба того, що я і моя мова мусять вмерти, що навіть куля ворога не роздерла моїх грудей, лише глибокий, темний жаль, що з замкненими губами, піднятою рукою і німим мовчанням поверне назад до моєї рідної землі...

Марійко, не плач! Диви-бо, не думай за мене. Думай за ту землю, котру тобі лишаю. За той зелений клаптик, через котрий журчить потік, де росте та розлога верба, що з неї ми кожного року перед Великоднем рвали шутку та й несли святити до церкви. Пам'ятай на нашу корову, що всіх у хаті годує, що за мною так рикала, як я, відходячи, послідний раз кинув їй сіна в жоліб. Дивися, щоб вона ніколи не була голодна. Пам'ятай на діти, котрі тобі лишаю. Не забувай старого батька, котрий тратить сина. Аж коли я з ним прощався, то завважив, що він став майже білий, а його крижі угнулися. Я не питаюся, що тепер з нього зробилося. Шануйте його. Не згуби розуму, як не один вояк на війні. Не згуби його, моя жінко!..

Дбай про себе саму та й не забувай тих років, що ми разом з тобою прожили. Позирай часто на сонце, на те Боже сонце, котре я так зарання покидати мушу...

Від часу до часу... засвіти свічку перед образом Спасу...

Твій чоловік Василь В.

Чернівці, 1915 р.

Чудо

Нарис

Червень.

Час, що розпускаються пупінки квітів, що цвітуть рожі, липи і таке інше чудове в природі. В місті в той час розпанується спека. Вона тут гірша, чим далеко на полях і нивах. Вона ніби скупляється поміж мури, щоб не засушувати достигаючому збіжжю, щоб не засушувати його, випиваючи з його вогкі, життєві соки...

Надвечір одного такого дня, коли сонце ладилося до свого сховку і вже із-поміж мурів осунулося, спека розвелася кудись, оставляючи по собі лиш легенький спомин своєї сили, тепла. Мешканці гуртками висипалися по вулицях, щоб полюбуватися повітрям і відітхнути широко. В місті перебували вже австрійські війська, тож можна було свобідно проходжуватися і говорити.

* * *

Перед одним правительственным будинком стояв во-як-сторож. Він стояв неповорушно у своїй будці або виступав з неї, проходжаючися кілька кроків вперед перед будинком і назад.

І знов стояв, і знов проходжався. Так через дві години. Відтак приходив другий, а перший відступає, відходить по упливі двох годин. І знов наново приходить на своє місце сповняти свою службу.

Коли ж він так будинок сторожив, чи не за кождим прохожим стежив очима і мав він заєдно в душі *то* перед собою, і не міг позбутися. Це вже від місяців завзялося на нього, дер-

житься в його душі і випиває краплю за краплею його розум, чи мозок і поволі щось з нього робить. *Воно*, то тота місцевість, ті хвилини, в котрих з-позаду, понад головою, понад раменами, около вух перелітали, свистали ворожі кулі — ревіли громом гармати, творилося пекло.

— Сховайся! — гукнув до нього в тій страшній хвилі один з його товаришів і сам відскочив від нього, мов кіт зі свого місця під недалеку деревину, що ніби сама Божа рука поставила саме тут, на цей час і неначе для чиєїсь охорони.

— Я присягав! — відкликнув він. — А моє місце тут. Що буде, Божа воля! — ще кликнув він, і вдарив поновний грім. Він нараз бачить... його товариш, котрий ледве що відскочив з свого місця, біжить вже кілька кроків *перед* ним... але, всемогучий Боже! біжить *без голови*... а за хвилинку повалилося його тіло додолу...

А з ним самим що сталось? Ніби він сам скаче вперед в клекотяче пекло згуків, крику, зойку?

Хто з них обидвох остався без голови? Товариш?! У першій хвилі не знав. Він того ще і через кілька днів не знав. Він лиш по якомусь часі побачив себе в шпиталі, між масою інших товаришів, що коло нього поралися лікар, доглядачки, жінки, а відтак він знов нічого не знав.

* * *

П'ять місяців минуло від того часу, а він ще не в силі позбутися тієї картини. Він плаче і сміється на спогад *того*. Він сам не знає, чого він сміється.

* * *

А крім того, є щось і *друге*.

Те *друге* стає вслід за першим, ніби з іншого якогось світа, противного, далекого, що видвигнулося з того самого пекла і опинилося, втиснулося навіки в його пам'ять... *то шпиталь*.

Він знов там був, щоб відшукати свого рідного брата, і не віднайшов. Той скоро поздоровів — від'їхав.

Входить туди, а там тихо; а може, йому так здавалося. Давно вже такої тиші не відчував...

Так, тихо. Чому так? Ходять усі на пальцях. Говорять тихцем, тихо ступає й він сам, хоч не знає ще чому. Ніби вступив у храм смерті, що скривається за зачиненими дверми і не дає живим голосно говорити, ступати, навіть дихати, і грозить усім сумно, страшно.

Він, як сказано, прийшов відвідати свого брата, що мав тут знаходитися і лічитися на очі, що через ворога потерпіли.

Ступає в одну салю, оглядається й ніби йому відразу в серці замерзло. Що він бачить? Де б не поглянув — всюди хорі на очі або вже сліпці. Стільки горя! Він не може спам'ятатися. І сам не свідомий, що він підводить руки і долонею втирає сльози. Ах, вони в нього ллються. Ллються, як і в усіх хорих.

Йому здається, що він гине, зараз згине з жалю — очі самі плачуть.

Вартовий, що його провадить, шепче тихцем:

— Он там сидить молоденький український поет і пише поезії. Спочатку, як пізнав, що втратив свій зір навіки, хотів відібрати собі життя — його розпука не знала межі... але далі... далі він успокоївся і помирився з тим, що вже ніколи світа не побачить. Саме тепер пише...

Він дивиться в сторону поета. Сидить коло стола якийсь юнак, перед ним папір. Він держить щось у пальцях і ніби пише, тим часом з очей ллються сльози...

Другі жовнірі лежать у постелі з лицем мов мертвяка, вихуднілі, пожовклі, з червоними ямками там, де колись блистіли очі. Інші знову з позав'язуваними очима, з повикривлюваними устами, повикривлюваними з невимовного болю. Ніколи не опишеш — хіба з каменя вирізьбиш.

Усе те мовчить.

Десь-не-десь заворушиться хтось... застогне... зітхне без слова... або вголос крикне.

Усміху ніде не видно...

Його брат, здається, десь щез.

Вийшов зі шпиталю і, мабуть, знов десь у рядах.

Тут мертвеччина, повно терплячих — море сліз. Деякі жовніри витирають їх руками, інші оставляють... Там знов гурток сліпців вправляєтьс кошики плести... Треба з чимось додому вернутися, як вже без очей, щоб хоч мати спромогу вдержувати жінку й діти. Конче на хліб заробити, хоч очей нема, і не бачити ні жінки, ані дітей — нікого і нічого на світі... лиш одну вічну темряву.

* * *

Жовнір плаче на спогад оцього *другого*. Чи то страшніше, що спочатку було, що відірвало голову... чи *оце*, оповите тишиною і слізьми. Господь знає! А все те зчинили людські руки, людський ум. І вся ця картина то зливаєтьс до купи в одно, перед його душею, то знову, страхає і гнітить душу...

Нараз... що *інше*.

Панське, мале восьмилітнє дівчатко зі своєю матір'ю переходило попри нього і задержалося просто нього, дивитьс хвилинку. Чого, що побачило на ньому? Несло в руках якісь напівзів'ялі рожі, і нараз зовсім несподівано тицьнуло йому в руки. Простіть, пане, що вони трохи прив'ялі, але все ще гарні і пахучі.

Жовнір отверезився зі своїх темних думок, вертає *звідти*, глядить на дівчатко і бере в свої руки квіти. Він через хвилю дивитьс на квіти уважно і мовчки. Відтак несподівано цілує їх.

— Господи! — каже і здоймає руки вгору враз із квітами. — Який я щасливий! — Дякую тобі, Всемогучий, що я такий щасливий. Я *живу* і бачу твоє чудо!.. Досі я не знав, що я щасливий!

ЗМІСТ

Щира любов.	3
Лист засудженого на смерть вояка до своєї жінки.	5
Чудо	11
Лісова мати	15
Юда	28
З ворогами	44
Назустріч долі	45
Сниться	62
Василка	69
Зійшов з розуму	97
Любов до рідної землі	103
Вовчиха	108
Огривай, сонце...	176
Але Господь мовчить...	192
«Пресвятая Богородице, помилуй нас!»	202
Московський гвер	210
Ворожки	215
Жарт	218
Путіфара.	219
Згадка про двох братів-близнюків Тимошів на Б.-і	224
Туга	230
Не смійтесь!	240
Военний акорд	252
Пімста	261
«Звізди»	262
Примітки. С. Кирилюк.	278
Пояснення слів. С. Кирилюк	312